

Дмитро ГРИНЬ,

доцент кафедри всесвітньої історії
Факультету суспільно-гуманітарних наук
Київського університету
імені Бориса Грінченка,
кандидат історичних наук, доцент,
Київ, Україна

e-mail: d.hryn@kubg.edu.ua
ORCID iD: <https://orcid.org/0000-0002-1378-636X>

Dmytro HRYN,

Associate Professor of the Department
of World History,
Faculty of Social Sciences and Humanities,
Borys Grinchenko Kyiv University,
PhD (History), Associate Professor,
Kyiv, Ukraine

Ігор СРИБНЯК,

завідувач кафедри всесвітньої історії
Факультету суспільно-гуманітарних наук
Київського університету
імені Бориса Грінченка,
доктор історичних наук, професор,
Київ, Україна

e-mail: i.sribniak@kubg.edu.ua
ORCID iD: <https://orcid.org/0000-0001-9750-4958>

Ihor SRIBNIAK,

Head of the Department of World History,
Faculty of Social Sciences and Humanities,
Borys Grinchenko Kyiv University,
Doctor of History, Professor,
Kyiv, Ukraine

Наталія ЯКОВЕНКО,

професорка кафедри міжнародних організацій
і дипломатичної служби
Інституту міжнародних відносин
Київського національного університету
імені Тараса Шевченка,
докторка історичних наук, професорка,
Київ, Україна

e-mail: zaliznaledi@ukr.net
ORCID iD: <https://orcid.org/0000-0002-3493-5950>

Natalia YAKOVENKO,

Professor of the Department of International
Organizations and Diplomatic Service,
Institute of International Relations,
Taras Shevchenko National University of Kyiv,
Doctor of History, Professor
Kyiv, Ukraine

Звіти делегацій СВУ як джерело для вивчення специфіки міжнаціональних відносин та умов перебування полонених царської армії в Австро-Угорщині, 1915 р.

У статті проаналізовано джерельно-інформаційний потенціал звітів делегацій Союзу визволення України, які відряджалися до багатонаціональних таборів полонених солдатів царської армії з метою укладання списків українців та подальшого переведення їх до українського табору Фрайштадт. Отримана із цих звітів інформація дає змогу з'ясувати подробиці повсякденного життя таборян, а також зрозуміти деякі риси національного характеру, репрезентовані в поведінці полонених. Разом з тим звіти переконливо ілюструють окремі аспекти організаційної діяльності Союзу, які сприяли закладенню тривкого підґрунтя для згуртування українців у багатонаціональних таборах полонених зі складу царської армії.

Ключові слова: полонені українці, табір, Союз визволення України, Австро-Угорщина.

Reports of Delegations of the Union of the Liberation of Ukraine as a Source for Studying Specifics of International Relations and Conditions of Stay of Prisoners of the Tsarist Army in Austria-Hungary, 1915

The article analyses the source and information potential of the reports of the delegations of the Union for the Liberation of Ukraine, which were sent to multinational camps of captured soldiers of the tsarist

army for the purpose of compiling lists of Ukrainians for their subsequent transfer to the Ukrainian Freistadt camp. The importance of the topic chosen for research lies in the fact that the information gleaned from these reports makes it possible to clarify in detail the main manifestations of the daily life of prisoners, as well as to learn some features of their national character.

At the same time, the mentioned reports fully illustrate certain aspects of the organizational activities of the Union, which made it possible to lay a lasting foundation for the unity of Ukrainians in the multinational camps of prisoners of war from the tsarist army. The stay of the IED delegates in the camps made it possible to form a small circle of Ukrainian activists capable of risking their lives to carry out the difficult task of spreading national liberation ideas among prisoners of the tsarist army.

The methods used by the author of this article include the narrative methodology, which involves the description of a social phenomenon, as well as military anthropology, with its focus on the study of world pictures, symbolic systems and fundamental forms of human behavior, mostly hidden and not clearly formulated. It became possible to analyze the general psychological state of prisoners in the conditions of camp isolation thanks to the use of the methodology of social determinism.

The characteristics of the national types of prisoners of the tsarist army are of significant scientific interest, the knowledge of which is an important task of Ukrainian historical science — especially in the light of the Russian-Ukrainian war of 2022–2023. Studying the mental traits of captured Russians and Russified Jews, who were ready for any tricks against those Ukrainians who dared to have their own opinion, allows us to understand the depth of the fall of the modern Russian ethno-social conglomerate.

Key words: captured Ukrainians, camp, Union for the Liberation of Ukraine, Austria-Hungary.

Національно-організаційна робота в середовищі полонених вояків зі складу царської армії, які утримувалися в таборах різних місцевостей Австро-Угорщини, стала одним з чільних напрямів діяльності Союзу визволення України (СВУ) починаючи з кінця 1914 р. Ця робота концентрувалася насамперед у таборі Фрайштадт, який протягом Першої світової війни залишався єдиним українським табором на теренах монархії. З метою збільшення у ньому кількості відданих українській справі людей СВУ проводив у 1915 р. пошук українців у багатонаціональних таборах, готових виїхати до Фрайштадту та приєднатися до тамтешньої української громади. Для цього за дорученням президії СВУ до таборів відряджалися представники (делегати), на яких покладалося завдання організувати цю категорію полонених в українські гуртки, підготувавши таким чином їх переїзд до Фрайштадту. За підсумками відвідування таборів делегати подавали до президії СВУ звіти, в яких містилося багато цінної інформації про стосунки різних національних груп полонених, умови їх утримання, особливості їхнього побуту тощо.

Різні аспекти діяльності СВУ протягом тривалого часу активно вивчалися як в австрійській (Grebing, 1959; Bihl, 1965; Bihl, 1966; Mark, 1984), так і в українській (Корольов, Михальський, 1996; Срібняк, 1997; Срібняк, Васильчук, 1997; Срібняк, 2001) історіографії, проте цю роботу все ще не можна вважати завершеною. Річ у тім, що навіть публікація монографічного дослідження львівського історика І. Патера, в якому була здійснена спроба комплексного вивчення історії створення та діяльності СВУ, стала фактично своєрідним запрошенням до роботи із цієї тематики для інших дослідників (Патер, 2000). Підтвердженням цього

є низка публікацій того ж автора (Патер, 2010; Патер, 2013; Патер, 2021), які мали заповнити лакуни, що не були належним чином висвітлені у згадуваній монографії.

Робота з опрацювання різних напрямів діяльності СВУ тривала й надалі (Адамович, 2007; Супронюк, 2014), проте жоден з дослідників не ставив собі за завдання залучити до наукового обігу матеріали звітів представників СВУ, які відряджалися до багатонаціональних таборів з метою укладення списків українців для їх подальшого перевезення до українського табору Фрайштадт. З проблематикою даної статті найбільше кореспондується розвідка про специфіку організаційної роботи СВУ, в якій вже були використані деякі зі звітів згадуваної організації (Срібняк, 2016b).

Метою статті є уведення до наукового обігу інформації зі звітів делегацій СВУ, які відвідували багатонаціональні табори полонених вояків царської армії у 1915 р., а також з'ясування особливостей взаємин між представниками різних національних груп у середовищі таборян під час Першої світової війни.

Перші подорожі діячів СВУ до таборів полонених вояків царської армії проводилися із жовтня 1914 р. і мали несистемний характер. Тим не менш вони дали змогу накопичити певний досвід і виробити певні прийоми для мінімізації наслідків кампанії залякування і терору, що велася чорносотенцями та малоросами з метою зриву процесу виділення українців до національного табору. До цих двох категорій належала переважна більшість російських унтер-офіцерів, які були поставлені австро-угорською владою у привілейовані умови, посадаючи посади старших бараків. Їх диктат спочатку був настільки всеохоплюючим, що часом таборовий загал просто відмовлявся

спілкуватися з посланцями СВУ, побоюючись передання інформації про їхню «зраду» додому та можливих репресій стосовно членів їхніх родин. Але попри всі труднощі робота з укладання списків продовжувалася, бо в кожному таборі знаходилися сміливці, які були готові стати на прохання із системою (Срібняк, 2016).

Одним з найінформативніших документів став звіт делегата СВУ Володимира Темницького, який наприкінці січня 1915 р. був делегований до табору Райхенберг. За його підрахунками, у таборі перебувало понад 24 тис. полонених, з них — 8842 українці («малороси»)¹. У його звіті містився опис харчування полонених цього табору (але без зазначення кількісних параметрів), що дає змогу додатково прояснити цю сторінку таборового повсякдення. Отже, їжу таборяни отримували «три рази денно. Рано на сніданок зупа, зладжена з муки і води. Сеї страви бранці з цілої душі не люблять. Лише в деякі дні тижня буває замість зупи каша, риж (рис. — *Авт.*), або бараболяна стиранка (картопляна затірка) і такі дні бранці собі дуже нахваляють. В полудне дістають обід зложений з росолу, мяса і ще якоїсь приправки (доданку. — *Авт.*) до мяса. Сей обід смакує бранцям цілком добре, нарікають тільки, що за мало порції. На вечеру дістають часом якусь кашу, або стиранку, а часом зупу (суп. — *Авт.*)»². На підставі своїх спостережень за таборянами В. Темницький зробив висновок, що полонені отримують в таборі дійсно меншу порцію (аніж на російській службі), проте в їх теперішньому раціоні присутнє м'ясо, якого вони не отримували в царській армії.

Значний науковий та світоглядний інтерес являють характеристики національних типів полонених цього табору, які, може, й не вирізняються політкоректністю, але дають змогу уявити дійсні сценарії поведінки євреїв та росіян у таборовому просторі. На думку В. Темницького, «дуже підозрілу ролю» (але без деталізації, в чому це полягало. — *Авт.*) у таборі відігравали солдати єврейської національності. Ще гостріше він у своєму звіті (від 11 лютого 1915 р.) охарактеризував євреїв-інтелігентів («вольноопределяющихся»), які були «майже всі без виімку російські патріоти, що не тільки твердо вірять в побіду Росії, але тої побіди горячо бажають. Жиди (євреї. — *Авт.*) дрібні купці та ремісники — се найгірший елемент. Усі свої зусилля звертають в тім напрямі, аби у таборі запевнити собі найліпше і найкорисніше положене. З одного боку не хочять пірвати з Росією і намагаються собі позискати прихильність Москалів — та військових старших

тим способом, що денунціюють (тут: звинувачують. — *Авт.*) перед ними всьо, що лише можуть, з другого стараються вкрасти ласки (тут: здобути прихильність. — *Авт.*) австрійських військових так само через шпйоноване (тут: стеження. — *Авт.*), та денунціоноване»³.

Ця категорія полонених намагалась представити делегатів СВУ (В. Темницького і А. Чарнецького) перед російськими солдатами «як австрійських агентів, що хочять бунтувати салдатів проти Росії і безперечно впахють кожного в біду», хто слухатиме їхні промови. Водночас мали місце спроби євреїв скомпрометувати українців в очах службовців таборової комендатури за нібито поширення у таборі «протиавстрійських проклямацій», що призвело до конфлікту між черговим австрійським офіцером комендатури та згадуваними делегатами СВУ. Така позиція євреїв дуже дивувала В. Темницького, який вважав, що «через погроми, переслідування, черту осілості та різні інші обмеження Росія просто виховала собі у Жидах найбільших і найзавзятіших ворогів», але, як виявилось, то все були «байки ширені жидівською пресою в Європі — але в Росії кінь з неї сміється»⁴.

Очевидно, що серед полонених євреїв знаходились і такі, що були готові допомагати українцям — В. Темницький згадував про одного солдата, який «робив і нам дуже добрі прислуги, збираючи списи[...] з бараку в барак — розуміється за грошовою винагородою»⁵. Проте це були лише поодинокі випадки, які тільки підтверджували загальне правило — переважна більшість полонених євреїв на початку війни йшла у фарватері великодержавної російської політики. Більше того, частина полонених євреїв вдавалась до активного нав'язування людиноненависницьких «цінностей» «руського миру», та робила все, аби не дати полоненим українцям визволитись із цієї погубельної омани.

Не менш цікавими видаються й оцінки В. Темницьким полонених росіян, які посідають «навіть в таборі полонених не тільки певного рода привелійоване становище, але надто ролю якихось контрольорів чи інспекторів над прочими бранцями. Буває досить часто, що самі они ставлять себе в таку ролю і стараються пострахом впливати на поведене (поведінку. — *Авт.*) прочих бранців. Дуже часто траплялося мені чути такі слова: ну, ну — не дуже ви собі тут позволяйте: вернемо в Росію і будете за всьо відповідати!» Цей контроль над бранцями «сповняють Москалі дуже совісно — і нехай лише комусь з бранців вирветься якась слово не дуже прихильно до Росії — зараз зустрінеється коли не з щирою

¹ Центральний державний архів вищих органів влади та управління України (далі — ЦДАВО України). Ф. 4405. Оп. 1. Спр. 59. Арк. 17.

² ЦДАВО України. Ф. 4405. Оп. 1. Спр. 59. Арк. 9.

³ Там само. Арк. 25.

⁴ Там само. Арк. 25-26.

⁵ Там само. Арк. 26.

погрозою, то принаймні з обідиючою (тут: образливою. — *Авт.*) полемікою, у якій не брак натяків про караючу руку російських властей». Отже, спостереження В. Темницького підтверджували загальне правило — російські чорносотенці свято вірували у невідворотність покарання всіх «іногородців», коли би ті хоч на йоту засумнівались у непорушності російської великодержавної ідеї.

Кожного разу, коли В. Темницький починав «розмову з бранцями — все у відповідний момент виринали такі замітки та погрози зі сторони москалів», які в «російській армії відіграють на загальному контрольному — супроти солдатів інших народностей». Часто бувало так, що під час спілкування з В. Темницьким полонені «звертали пильну увагу, чи розмові прислухуються москалі. Бувало часто таке, що свобідна — менше більше розмова — раптом уривалася, коли до нашого гуртка наближався москаль». Самі полонені пояснювали це в такий спосіб: «Боїмося їх, хто зна, що за люди. Вірити їм не можна. Вони слідять за нами, підслухуючи наші розмови». З огляду на це все В. Темницький робив цілком обґрунтоване припущення, що серед росіян у таборі є значна кількість «таких, що очевидно повнять (виконують. — *Авт.*) службу шпівнів, мишкують (тут: стежать. — *Авт.*) і нюхають»⁶.

Звіт В. Темницького, можливо, найкраще ілюструє ті труднощі, які доводилось долати діячам СБУ під час відвідування таборів та укладання списків українців. Варто зазначити, що запеклий опір чорносотенців хоч і ускладнював роботу, проте не міг підважити її позитивні наслідки. Представники СБУ побували й в інших таборах Австро-Угорщини, подорожі емісарів Союзу (крім вже названих слід згадати й Осипа Безпалка, Осипа Охримовича⁷ та ін.) тривали з перервами до кінця лютого 1915 р. (за іншими даними, відвідини таборів продовжувались до травня 1915 р.) (Даниленко, 1979. С. 17).

Проведення СБУ сепарації полонених царської армії за національною ознакою, зокрема відокремлення українців, набуло досить широкого розголосу в середовищі таборян. І якщо росіяни розцінювали її однозначно негативно, то все більше українців підтримувало цю акцію. Полонені окремих таборів намагались заручитись підтримкою СБУ у справі переведення до українського табору Фрайштадт, як, зокрема, вчинила група українців з табору Мархтрєнк (Австро-Угорщина), яка у своєму листі до Союзу від 5 травня 1915 р. просила допомогти вирватися із цього табору, де чисельно переважають «москалі», які «сіють в нашому житті багато сварок і других недобрих випадків, а приставлені пильнувати урядовці, часто не довідавшись

певністю, карають однако, навіть зовсім невинних». Полонені українці просили СБУ зважити на їх «недобре, серед москалів, життя!», та сприяти у їх переведенні до Фрайштадту⁸.

Надалі Віденська центральна час від часу вдавалась до організації поїздок членів Просвітнього відділу СБУ, і в цьому зв'язку є доцільним звернутись до звіту Романа Домбчевського, який у другій половині грудня 1915 р. був відряджений до багатонаціональних таборів полонених царської армії з інформаційно-агітаційною місією. У звіті (від 19 лютого 1916 р.) про поїздку до таборів полонених (Вісельбург, Фельдбах, Кніттельфельд і Гредіг)⁹ він описав свої враження від спілкування з полоненими та офіцерами таборових комендатур, що дає змогу об'єктивно реконструювати настрої полонених та загальну ситуацію, що мала місце у змішаних таборах.

У таборі Вісельбург на момент його приїзду перебувало близько 9000 полонених (набагато більше їх у цей час було на роботах поза табором). За оцінкою Р. Домбчевського, «настрій серед полонених прибитий наслідком острого режиму і лихих життєвих умов», але «порядок у таборі добрий», до того ж полонені тут «мають свою музику і театр». Важливим було те, що у цьому таборі «українці фактично відділюються від своїх товаришів, так як і по інших таборах»¹⁰, тобто процес національної сепарації полонених в Австро-Угорщині у цей час тривав досить інтенсивно.

Звільнялись полонені й від почуття страху перед російським самодержцем, про що, зокрема, свідчить описане Р. Домбчевським їхнє ставлення до відвідування табору «сестрою Романовою» (очевидно, це мало місце у середині грудня 1915 р.). Її поява в таборі стала «великим подразненням» для полонених, бо спочатку частина таборян заявила їй різні скарги на побут у таборі, але невдовзі один з полонених росіян — «неблагонадійний» Гавриїл Деманов (Демянів) заявив, що у всіх бідах полонених «винна темнота в російському народі, а передовсім — уряд, який держить народ у темноті». Після цього він «загрозив сестрі революцією після війни, яку переведе обиджений в своїх почуваннях «русский» народ, здемаскував сестру як неофіційного дипломата і шпівона (шпівонку, агента. — *Авт.*)»¹¹.

Прикметно, що Г. Деманов підтримала решта полонених, які змусили «сестру» вислухати цю промову до кінця, коли та вирішила була піти, а єдиним її аргументом у відповідь стала заява про його «божевілля». Її від'їзд з табору став черговою ілюстрацією неприйняття полоненими

⁸ ЦДАВО України. Ф. 4405. Оп. 1. Спр. 178. Арк. 113.

⁹ ЦДАВО України. Ф. 4404. Оп. 1. Спр. 20. Арк. 1–31.

¹⁰ Там само. Арк. 2.

¹¹ Там само. Арк. 2–3.

її «гуманітарної» місії, бо жоден з них ані «словом не обізвався на прощане». Лише Г. Деманов подав «сестрі» свою домашню адресу, заявивши при цьому, що готовий нести відповідальність за кожне своє слово, розуміючи, що «як би не війна мусів би піти на Сибір». Після цього урядовець військового міністерства Австро-Угорщини (Linghardt), який супроводжував «сестру», «був дуже лихий» та «хоронив его (Деманова. — Авт.) на всі боки», чомусь вирішивши, що така демонстрація неповаги до «сестри» могла мати місце тільки від українця¹².

Далі у своєму звіті Р. Домбчевський відзначав, що «інтелігентів українців зовсім свідомих» він у таборі «застав лише кілька», серед них терського козака Федора Дудченка-Красовського, заходами якого в «інтелігентц-бараці» була створена «громадка українців» попри «лють чорносотенних підпрапорщиків». Останній обстоював погляд на доцільність надання автономії України в складі Росії, але при цьому виступав «зі своїм українством дуже свідомо і безцеремонно», не зважаючи ані на кого з «чорної сотні»¹³.

Пояснювальні бесіди Р. Домбчевського спонукали 25 українців табору з «інтелігентц-барака» зголоситись до переїзду у Фрайштадт, але дії одного австрійського підофіцера-українофоба, який, дізнавшись про це їх рішення, як покарання наказав їм чистити «виходки» (туалети. — Авт.), змусили групу відмовитись від цього. Попри цю невдачу, Р. Домбчевський ініціював створення комітету (на чолі з Ф. Дудченком-Красовським), який мав опікуватись розподілом літератури, пересилку якої до табору мав забезпечувати СВУ¹⁴.

Обстеживши табір Фельдбах, Р. Домбчевський, відзначив дуже добру його облаштованість, в силу чого «полоненим живеться не зле». Таборові офіцери (майже всі мадяри) ставились до української справи з прихильністю, з огляду на що до списків українців вписалось 3/4 мешканців табору. За спостереженнями Р. Домбчевського, це не відповідало дійсності, хоча українців у таборі дійсно була значна кількість¹⁵. У таборі, зокрема, перебував Михайло Біліченко, який став «центром тяжіння» для інших таборян-українців. Р. Домбчевський подав у своєму звіті особистісну йому характеристику, яка заслуговує на розлоге цитування: М. Біліченко був «виімковою між полоненими людиною. Чоловік серйозний, щирий свідомий українець. Урядник державний з Сімферополя, брав діяльну участь в українським життю в тім місті, ще перед війною [...]. Особливо любить і розуміє Шевченка. Завзятий

артист-аматор. Людина незвичайно обдарована організаторськими здібностями, спритний, енергійний». Він (М. Біліченко. — Авт.) «летів прямо на крилах від Бродів до Львова, щоби бачити там культурні придбання Українців-Галичан. Та все те, що застав у Львові: незамикані школи, інституції і порозкидані в книгарні книжки, зробило на нього таке сильне вражіння, що в один мент (момент. — Авт.) освідомився і порвав послідні нитки, які лучили його з російською державою»¹⁶.

Зусиллями М. Біліченка українці перебрали під свій вплив таборовий театр, який до того мав виразно «російське обличчя». Він був організований на кошти одного з австрійських офіцерів (оберлейтенанта Юліуса Клока), який не пошкодував власних коштів для його облаштування. За деякий час театр почав давати прибуток та відшкодував своєму засновнику витрачені кошти, крім того, завдяки виставам стало можливим робити збірки на потреби Червоного Хреста¹⁷.

Через нехоть росіян до драматичного мистецтва та їх цілковиту в цьому незацікавленість, Ю. Клок призначив М. Біліченка директором театру. У свою чергу М. Біліченкові вдалось цілком українізувати його репертуар. Готуючи до вистави частини українських п'єс («Невольник», одноактівку «Сватання на вечорницях»), українські актори-аматори не мали їх текстів, проте це їх не зупиняло. Фактично актори відтворювали все з пам'яті (аналогічно розучувались і українські пісні), отже, як зазначав у своєму звіті Р. Домбчевський, «можна здати собі справу із завзяття і охоти до праці» згаданих таборових акторів з числа українців. Зусиллями українців також виготовлялись програмки вистав, бо на них вчашали і дехто з місцевих австрійців. Хоча акторам доводилось грати у таких умовах, театральні вистави проходили на досить високому рівні та подобались публіці. За оцінкою Р. Домбчевського, особливо гарно на таборовій сцені звучали декламації творів Т. Шевченка у виконанні М. Біліченка¹⁸.

Перед своїм від'їздом з табору Р. Домбчевський скликав збори всіх тих українців, хто неформально належав до гуртка акторів-аматорів (Кузьменок, Городецький, Засядько, Франц Куровський) та його оточення (були присутні 40 осіб), для заснування комітету та обговорення можливості проведення «викладів і науки грамоти». Також присутні цікавились перспективою закладення таборової бібліотеки та звернулись з проханням надсилати до табору українські видання, а також допомогти у подальшому розвої таборового театру¹⁹. Зрештою у списку бажаючих

¹² Там само. Арк. 3.

¹³ Там само. Арк. 5.

¹⁴ Там само. Арк. 6.

¹⁵ Там само. Арк. 11.

¹⁶ Там само. Арк. 12–13.

¹⁷ Там само. Арк. 16.

¹⁸ Там само.

¹⁹ Там само. Арк. 17–19.

переїхати з Фельдбаху до Фрайштадту, укладеному М. Біліченком дещо пізніше (лист останнього до СВУ від 4 квітня 1916 р.), фігурували прізвища 29 українців²⁰.

У Фельдбаху Р. Домбчевський також зустрівся з «фрайштадцями» (у свій час групу з 80 полонених було переведено до цього табору для виконання робіт). Вони висловлювали бажання якнайскоріше повернутись до Фрайштадту, «який став для них чимсь рідним». Ця група полонених запевняла Р. Домбчевського, що вони «за хатою так не тужать, як за Фрайштадтом», а в ньому — «за викладами, співом, книжками», що спонукало його звернутись зі спеціальним внесенням до комендатури табору, пропонуючи перевести їх до згаданого табору²¹.

Черговим табором для відвідування Р. Домбчевським став Кніттельфельд, у якому він довгий час працював як організатор полонених українців (Срібняк, 2016а). За його спостереженнями, у цьому таборі нічого не змінилось, лише з від'їздом українців майже перестав використовуватись театральний зал, який між тим зберіг свою стару назву — «Ukrainer-Halle». Отже, якоїсь організованої національної роботи у цьому таборі вже не проводилось, бо переважна більшість полонених українців виїхала з нього до Фрайштадту²².

У таборі Грьодіг (Grödig) Р. Домбчевський також не зустрів навіть мінімально організованих груп полонених українців, але, відвідуючи цей табір, він ще раз переконався, що між «Українцем а Москалем есть великі ріжниці культурні, звичаєві, а навіть расові». Річ у тім, що «Українці живуть окремо, з Кацапами на хочуть мати нічого спільного», бо ті «лаються вічно», у чому росіянам завжди належала незаперечна першість. В силу цього українці «терплять і оминають Кацапів», воліють зовсім не мати з ними справ. Р. Домбчевський став свідком кількох розмов між ними (причому полонені не знали, що він був присутній у бараку), коли один з «полтавських дядьків», звертаючись до росіянина, назвав його «дурним кацапом», бо той їсть «лише кашу та й щі», що, на думку українця, означає «бідувати» і як наслідок — не мати сил для фізичної роботи, натомість українець є значно працьовитіший, бо харчується «добрим хлібом і салом». Головна ж проблема, на думку цього полоненого, полягала в тому, що росіяни до усього українського є дуже «ласі»²³.

Останнім табором, який відвідав Р. Домбчевський у цій поїздці, став Мархтрєнк. Організатором українського життя у ньому був

Кость Даниленко, агроном з Харківщини, «зовсім усвідомлений національно, завзятий прихильник “Союза” і “Січ[ових] Стр[ільців]”, рухливий і балакучий»²⁴. У таборі перебувало ще близько 20 освічених українців, які мешкали в окремому «інтелігенц-бараці». Цей гурток українців ще до приїзду Р. Домбчевського надіслав телеграму до президії СВУ, якою виявив своє бажання бути переведеним до Фрайштадту. Скликавши всіх бажаючих таборян на збори, Р. Домбчевський виголосив свій реферат, після чого уклав список полонених для виїзду до Фрайштадту (загалом 224 особи). Ця кількість полонених була ним заявлена комендатурі табору в якості кандидатів для переведення до українського табору²⁵.

Отже, почерпнута зі звітів делегацій СВУ інформація про становище та особливості комунікації полонених різних національностей, дає змогу докладно прояснити основні прояви повсякденного життя таборян, а також пізнати деякі риси національного характеру, репрезентовані ними. Разом з тим згадані звіти повною мірою ілюструють окремі аспекти організаційної діяльності Союзу, які дозволили закласти тривке підґрунтя для згуртування українців у багатонаціональних таборах полонених зі складу царської армії та їхньої підготовки до переїзду в український табір Фрайштадт. Перебування делегатів СВУ у таборах дало змогу сформувати нечисленне коло українських активістів, здатних з ризиком для життя виконати складні завдання поширення національно-визвольних ідей у середовищі полонених царської армії.

Значний науковий інтерес викликають і характеристики національних типів полонених царської армії, пізнання яких є важливим завданням української історичної науки, особливо у світлі російсько-української війни сучасності. Гидотна натура переважної більшості росіян проявлялася у таборах полонених у різний спосіб, але найвиразніше — у їхній зверхності стосовно представників інших народів, зокрема українців. Крім того, частина полонених росіян мала виразно проімперський спосіб мислення, обстоюючи збанкрутіле триєдине гасло «православ'я, самодержавство, народність». Вони були готові до будь-яких підступів щодо тих українців, які наважувалися мати власну думку, та використовували в особистих інтересах декого з числа зрусифікованих полонених євреїв. Єдиним дієвим засобом протидії цьому субстрату чорносотєнства стало виокремлення українців до українізованого заходами СВУ табору Фрайштадт.

²⁰ ЦДАВО України. Ф. 4404. Оп. 1. Спр. 20. Арк. 58–59.

²¹ Там само. Арк. 12.

²² Там само. Арк. 20.

²³ Там само. Арк. 24–25.

²⁴ Там само. Арк. 26–27.

²⁵ Там само. Арк. 28, 30.

СПИСОК БІБЛІОГРАФІЧНИХ ПОСИЛАНЬ

- Адамович С. Участь Союзу визволення України в розбудові українського січового стрілецьтва. *Лицарі рідного краю: січово-стрілецька традиція в історії, культурі та мистецтві України XX ст.*: Матеріали Всеукраїнської науково-теоретичної конференції, присвяченої пам'яті Кирила Трильовського (1864–1941). Коломия, 17 травня 2007 р. Коломия, 2007. С. 53–61.
- Даниленко К. Розвій суспільно-національної думки в таборі Фрайштадт. *Союз визволення України*. Відень, 1979. С. 13–31.
- Корольов Б.І., Михальський І.С. «Союз визволення України (1914–1918 рр.)»: до історії створення та діяльності. Луганськ, 1996. 44 с.
- Патер І. Союз визволення України: проблеми державності та соборності. Львів, 2000.
- Патер І. Просвітня діяльність Союзу визволення України серед військовополонених українців у таборах Австро-Угорщини та Німеччини (1914–1918). *Україна: культурна спадщина, національна свідомість, державність*: зб. наук. пр. Львів: Інститут українознавства ім. І. Крип'якевича НАН України, 2010. Вип. 19. С. 559–571.
- Патер І. Міжнародна діяльність Союзу визволення України (1914–1918 рр.). *Галичина*. 2013. Ч. 22–23. С. 174–186.
- Патер І. Союз визволення України: військово-політичний аспект (1914–1918 рр.). *Військово-науковий вісник*. Київ, 2021. № 35. С. 81–113.
- Срібняк І. Діяльність Союзу визволення України серед полонених офіцерів російської армії в Австро-Угорщині (1914–1918 рр.). *Сурмач*. Лондон, 1997. Ч. 1–4. С. 45–53.
- Срібняк І. Культурно-просвітницька і організаційна діяльність Союзу визволення України у багатонаціональних таборах царської армії в Австро-Угорщині та Німеччині (1914–1917 рр.). *Проблеми історії України XIX — початку XX ст.* Вип. III. Київ, 2001. С. 198–221.
- Срібняк І. Табір полонених вояків царської армії в Кніттельфельді (Австро-Угорщина) в кінці 1914 — першій половині 1915 рр.: виокремлення українців та їх самоорганізація. *Дослідження молодих учених у контексті розвитку сучасної науки*: Мат-ли VI щорічної Всеукр. наук.-практ. конф., 21 квітня 2016 р. Київ, 2016. С. 133–142.
- Срібняк І. Організаційна діяльність Союзу визволення України у таборах полонених царської армії (1914–1916 рр.). *Емінак*. Київ — Миколаїв, 2016. № 2 (14) (квітень–червень). Т. 1. С. 99–103.
- Срібняк І., Васильчук В. Союз визволення України в 1914–1917 рр.: до історії культурно-просвітницької діяльності серед полонених вояків-українців у Австро-Угорщині. Київ, 1997. 23 с.
- Супронюк О. Діяльність Союзу визволення України та його часопису «Вісник Союзу визволення України» як етап змагань за державність України (до 100-річчя виникнення). *Світогляд*. 2014. № 4 (48). С. 44–53.
- Bihl W. Österreich-Ungarn und der „Bund zur Befreiung der Ukraine“. *Österreich und Europa*. Festgabe für Hugo Hantsch zum 70. Geburtstag. Graz-Wien-Köln, 1965. S. 505–526.
- Bihl W. Einige Aspekte österreichisch-ungarischen Ruthenenpolitik 1914–1918. *Jahrbücher für Geschichte Osteuropas N.F.* 1966. Bd. 14. S. 539–550.
- Grebing H. Österreich-Ungarn und die „Ukrainische Aktion“ 1914–1918. *Jahrbücher für Geschichte Osteuropas N.F.* 1959. Bd. 7. S. 270–296.
- Mark R. Zur ukrainischen Frage im ersten Weltkrieg: Flugschriften des „Bundes zur Befreiung der Ukraine“ und ihm nahestehender Publizisten 1914–1916. *Zeitschrift für Ostforschung* 33, 1984. S. 196–226.

REFERENCES

- Adamovych, S. (2007). Uchast Soiuzu vyzvolennia Ukrainy v rozbudovi ukrainskoho sichovoho striletstva [Participation of the Union of the Liberation of Ukraine in the development of the Ukrainian Sniper Rifle]. *Lytsari ridnoho kraiu: sichovo-striletska tradytsiia v istorii, kulturi ta mystetstvi Ukrainy XX st.* Materialy Vseukrainskoi naukovo-teoretychnoi konferentsii, prysviachenoj pamiaty Kyryla Trylovskoho (1864–1941). Kolomyia, 17 travnia 2007 r. Kolomyia, 53–61 [in Ukrainian].
- Danylenko, K. (1979) Rozvii suspilno-natsionalnoi dumky v tabori Freistadt [Development of Social and National Opinion in the Freistadt Camp]. *Soiuz vyzvolennia Ukrainy*, Viden, 13–31 [in Ukrainian].
- Koroliiov, B. I. & Mykhalskyi, I. S. (1996). «*Soiuz vyzvolennia Ukrainy (1914–1918 rr.)*»: do istorii stvorennia ta diialnosti [“Union of the Liberation of Ukraine (1914–1918)”: To the history of creation and activity]. Luhansk [in Ukrainian].
- Pater, I. (2000). *Soyuz Vyzvolennya Ukrayiny: problemy derzhavnosti ta sobornosti* [The Union for the Liberation of Ukraine: problems of statehood and cathedral unity]. Lviv [in Ukrainian].

- Pater, I. (2010). Prosvitnia diialnist Soiuзу vyzvolennia Ukrainy sered viiskovopolonenykh ukrainsiv u taborakh Avstro-Uhorshchyny ta Nimechchyny (1914–1918) [Educational Activities of the Union for the Liberation of Ukraine among Ukrainian Prisoners of War in the Camps of Austria-Hungary and Germany (1914–1918)]. *Ukraina: kulturna spadshchyna, natsionalna svidomist, derzhavnist*: zb. nauk. pr., Lviv: Instytut ukrainoznavstva im. I. Krypiakevycha NAN Ukrainy, 19, 559–571 [in Ukrainian].
- Pater, I. (2013). Mizhnarodna diialnist Soiuзу vyzvolennia Ukrainy (1914–1918 rr.) [International Activity of the Union for the Liberation of Ukraine (1914–1918)]. *Halychyna*, 22–23, 174–186 [in Ukrainian].
- Pater, I. (2021). Soiuz vyzvolennia Ukrainy: viiskovo-politychnyi aspekt (1914–1918 rr.) [Union for the Liberation of Ukraine: Military and political aspect (1914–1918)]. *Viiskovo-naukovyi visnyk*, Kyiv, 35, 81–113 [in Ukrainian].
- Sribniak, I. (1997). Diialnist Soiuзу vyzvolennia Ukrainy sered polonenykh ofitseriv rosiiskoi armii v Avstro-Uhorshchyni (1914–1918 rr.) [Activities of the Union for the Liberation of Ukraine among Captured Officers of the Russian Army in Austria-Hungary (1914–1918)]. *Surmach*, London, 1–4, 45–53 [in Ukrainian].
- Sribniak, I. (2001). Kulturno-prosvitnytska i orhanizatsiina diialnist Soiuзу Vyzvolennia Ukrainy u bahatonatsionalnykh taborakh tsarskoi armii v Avstro-Uhorshchyni ta Nimechchyni (1914–1917 rr.) [Cultural and Educational and Organizational Activities of the Union for the Liberation of Ukraine in the Multinational Camps of the Tsarist Army in Austria-Hungary and Germany (1914–1917)]. *Problemy istorii Ukrainy XIX — pochatku XX st.*, Vypusk III, Kyiv, 198–221 [in Ukrainian].
- Sribniak, I. (2016a). Tabir polonenykh voiakiv tsarskoi armii v Knittelfeldi (Avstro-Uhorshchyna) v kintsi 1914 — pershi polovyni 1915 rr.: vyokremлення ukrainsiv ta yikh samoorhanizatsiia [The Camp of Captured Soldiers of the Tsarist Army in Knittelfeld (Austria-Hungary) at the end of 1914 — the first half of 1915: Isolation of Ukrainians and their self-organization]. *Doslidzhennia molodykh uchenykh u konteksti rozvytku suchasnoi nauky*, Mat-ly VI shchorichnoi Vseukr. nauk.-prakt. konf., 21 kvitnia 2016 r., Kyiv, 133–142 [in Ukrainian].
- Sribniak, I. (2016b). Orhanizatsiina diialnist Soiuзу vyzvolennia Ukrainy u taborakh polonenykh tsarskoi armii (1914–1916 rr.) [Organizational Activity of the Union for the Liberation of Ukraine in the Camps of Prisoners of the Tsarist Army (1914–1916)]. *Eminak*, Kyiv-Mykolaiv, 2(14), 1, 99–103 [in Ukrainian].
- Sribniak, I. & Vasylychuk, V. (1997). *Soiuz Vyzvolennia Ukrainy v 1914–1917 rr.: do istorii kulturno-prosvitnytskoi diialnosti sered polonenykh voiakiv-ukrainsiv u Avstro-Uhorshchyni* [Union for the Liberation of Ukraine in 1914–1917: To the history of cultural and educational activities among captured Ukrainian soldiers in Austria-Hungary]. Kyiv [in Ukrainian].
- Suproniuk, O. (2014). Diialnist Soiuзу vyzvolennia Ukrainy ta yoho chasopysu «Visnyk Soiuзу vyzvolennia Ukrainy» yak etap zmahania za derzhavnist Ukrainy (do 100-richchia vynyknennia) [Activities of the Union for the Liberation of Ukraine and Its Journal “Herald of the Union for the Liberation of Ukraine” as a Stage of the Struggle for the Statehood of Ukraine (until the 100th anniversary)]. *Svitohliad*, 4 (48), 44–53 [in Ukrainian].
- Bihl, W. (1965). Österreich-Ungarn und der „Bund zur Befreiung der Ukraine“. *Österreich und Europa*, Festgabe für Hugo Hantsch zum 70. Geburtstag, Graz-Wien-Köln, 505–526 [in German].
- Bihl, W. (1966). Einige Aspekte österreichisch-ungarischen Ruthenenpolitik 1914–1918. *Jahrbücher für Geschichte Osteuropas N. F.*, 14, 539–550 [in German].
- Grebing, H. (1959). Österreich-Ungarn und die „Ukrainische Aktion“ 1914–1918. *Jahrbücher für Geschichte Osteuropas N. F.*, 7, 270–296 [in German].
- Mark, R. (1984). Zur ukrainischen Frage im ersten Weltkrieg: Flugschriften des „Bundes zur Befreiung der Ukraine“ und ihm nahestehender Publizisten 1914–1916. *Zeitschrift für Ostforschung* 33, 196–226 [in German].

Дата надходження статті до редакції: 30.03.2023 р.

Creative Commons Licenses: Attribution-NonCommercial-ShareAlike 4.0 International (CC BY-NC-SA 4.0)